

rze różnorodnych ogniw życia kulturowego. W procesie tym ważną rolę pełniło państwo, zarówno ogniwą jego tworzenia się, jak integracji i dezintegracji.

Zauważa się, że historia ludzkości jest pokonywaniem kolejnych etapów na drodze wiodącej do ukształtowania człowieka wolnego oraz wysoko rozwiniętego społeczeństwa (s. 440).

Opracowując problem poznawczy odwołano się do podstawowej literatury przedmiotu z zakresu nauki o cywilizacji. Literatura ta w pełni odbija pod względem deskryptywnym oraz eksplanacyjnym postawione tezy i pytania badawcze, wskazane w prezentowanym studium.

Książka zasługuje na dużą uwagę czytelniczą ze względu na: 1. Zarysowanie powołania nauk historycznych w rozumieniu przemian cywilizacyjnych, 2. Wskazanie istoty uprawiania historii oraz jej związku z polityką, 3. Dostarczenie usystematyzowanej wiedzy o historiozofii oraz myślicielach XX w. zajmujących się jej objaśnianiem, 4. Zarysowanie postrzegania historiozofii w długim procesie przemian kulturowo-cywilizacyjnych, 5. Wykazanie potrzeby umacniania dyscypliny naukowej, jaką jest nauka o cywilizacji.

Jest to wartościowe studium ze względu na ujęcie komparatystyczne w warunkach kształtowania się od lat 80. z dużą siłą w Polsce nauki o cywilizacji. Poszukiwanie praw dziejowych stało się przedmiotem uwagi m.in. profesora Andrzeja Piskozuba, autora takich prac, jak: *Między historiozofią a geopolityką. Szkice z filozofii czasoprzestrzeni ludzkiej* (Gdańsk 1994), *Cywilizacje w czasie i przestrzeni* (Gdańsk 1996).

Andrzej Chodubski

Franciszek Gołębski, *Cywilizacja europejska*, Wydawnictwo poltext, Warszawa 2012, ss. 173

Wśród ostatnio wydanych publikacji dotyczących holistycznego oglądu Europy na dużą uwagę zasługuje prezentowane studium. Zawarty w nim wykład podzielono na pięć rozdziałów, zatytułowanych kolejno: 1. „Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań nad cywiliza-

cją europejską”, 2. „Antyczne korzenie cywilizacji europejskiej”, 3. „Między starymi a nowymi czasy – cywilizacja wieków średnich”, 4. „Epoka nowożytna – modernizm”, 5. „Cywilizacja europejska wobec wyzwań przyszłości”. Jest to oryginalne studium poznawcze, w którym ukazuje się w długim horyzoncie czasowym główne ogniwą generujące tożsamość Europy. Nadto dostarcza się wiedzy metodologicznej, tj. ram teoretycznych dotyczących prezentowanego problemu oraz ogniw predyktywnych – wskazujących wektory dalszego rozwoju cywilizacji europejskiej oraz wyzwań przyszłości.

Wśród zagadnień teoretyczno-metodologicznych wyodrębniono kwestie: 1. analiza hermeneutyczna pojęcia cywilizacja; 2. cywilizacja w kulturze; 3. badania nad cywilizacjami, teorie cywilizacji; 4. cywilizacja europejska – zakres przedmiotowy badań.

Wskazuje się tu, że występujące w potocznym, publicystycznym, a także naukowym języku pojęcie cywilizacja jest wieloznaczne. Używane bywa w różnych kontekstach i służy do opisywania często odmiennych stanów występujących w stosunkach społecznych. Powoduje to, że można spotkać się z odmiennym stosowaniem go do opisu procesów zachodzących w rzeczywistości społecznej, mających także istotny wpływ na postawy i zachowania jednostek.

Przypomina się, że pojęcie cywilizacja wywodzi się z łacińskiego terminu *civitas, atis*. Pierwsze znaczenie terminu to – społeczność zorganizowana, kolejne znaczenia odnoszą się do stosunków społecznych i politycznych – społeczeństwo, obywatela państwa, miasto, prawa obywatela, obywatelstwo. Zwracając uwagę na procesowy charakter kształtowania się systemu wartości, specyficznego dla danego społeczeństwa, grup społecznych, przyjmuje się, że zawartość pojęć, ich funkcje znaczeniowe podlegają stałym zmianom, dokonującym się w ciągu historycznego rozwoju.

Zauważa się, że pojęcie cywilizacja rozumiane jako stan rozwoju kulturowego pojawia się w konkretnym okresie historycznym, w konkretnym czasie w stosowaniu pojęć cywilizacja i kultura ujawniają się różne podejścia, np. w tradycji francuskiej pojmowane są one synonimicznie aczkolwiek kultura sytuuje się bardziej

w przestrzeni endogenicznej. W szerszym oglądzie intelektualnym rozróżnianie tych pojęć ujawniło się w XIX w. Zwrócono wtedy uwagę, że każda cywilizacja powinna być rozpatrywana z punktu widzenia jej uwarunkowań czasowych i przestrzennych.

Wskazując na rozwój teorii cywilizacji podkreśla się ustalenia Oswalda Spenglera, który podjął próbę ukazania syntezy cywilizacji europejskiej na tle innych cywilizacji występujących w przeszłości i istniejących współcześnie. Przypomina się też zasługi w dziele rozwoju teorii cywilizacji Arnolda Toynbee, w tym zwraca się uwagę na przyczyny rozwoju i upadku cywilizacji. Z współczesnych teoretyków rozwoju cywilizacji przywołuje się Samuela Huntingtona, który wskazał, że efektem zróżnicowań występujących we współczesnym świecie jest to, co nazywa się *zderzeniem cywilizacji*. Wśród polskich reprezentantów teorii cywilizacji wymienia się Feliksa Konecznego, uznającego, że cywilizacja jest nadrzędna w stosunku do kultury.

Wskazuje się, że teorie cywilizacji z reguły mają wymiar ogólny. Podejmując próby opisu ich powstawania, rozwoju, upadku, badacze starają się odkrywać podstawowe prawidłowości nimi rządzące. Ustalenie zakresu przedmiotowego analizy dotyczącej cywilizacji europejskiej wiąże się z możliwością traktowania jej jako konkretnego zakresu badawczego. Dotyczy konieczności określania warunków naturalnych (przestrzeni naturalnej), w której doszło do powstawania i rozwoju cywilizacji europejskiej. Oznacza to potrzebę odniesienia się do czynnika geograficznego, pojmowanego jako podstawa materialna.

Zauważa się, że jednym z możliwych sposobów badania problematyki pozostaje podejście deskryptywne (opisowe), które polega w głównej mierze na prezentacji poszczególnych faktów, zdarzeń, ewolucji życia społecznego, systemów wartości, gustów estetycznych w ich dynamicznym ujęciu. Natomiast interpretacja oraz wnioski ogólne, wynikające z tego typu podejścia, można uznać za przejaw odpowiedniej systematyki interpretacyjnej, tu zaś z konieczności muszą pojawić się zróżnicowane stanowiska (s. 31).

W charakterystyce antycznych korzeni cywilizacji europejskiej wyodrębniono pięć zagad-

nień, tj.: 1. podstawy cywilizacji klasycznej – filozofia grecka, literatura, sztuka, greckie *polis*; 2. okres hellenistyczny – ekspansja ducha greckiego; 3. Rzym republikański – Rzym cesarów – europejskie fundamenty cywilizacyjne; 4. pierwiastek chrześcijański i jego wpływ na kulturę antyczną; 5. spuścizna świata antycznego dla rozwoju cywilizacji europejskiej.

Wskazuje się tu, że przestrzeń naturalna, będąca podstawą działalności człowieka i budowy określonego ładu społecznego, w przypadku cywilizacji europejskiej jest najczęściej odnieszona jedynie do części przestrzeni, która z czasem została nazwana europejską, zgodnie z kryteriami geograficznymi. Stąd można spotkać się z pojęciem cywilizacja śródziemnomorska, będącym synonimicznym odpowiednikiem cywilizacji europejskiej.

Oznacza to, że przestrzeń śródziemnomorska jest uważana w tym przypadku za podstawę powstania i rozwoju cywilizacji europejskiej. Przy czym znowu nie odnosi się to – początkowo do całego basenu Morza Śródziemnego, ale do jego części wschodniej.

Zauważa się, że sama Europa ma niejednoznaczne rodowody. Według niektórych koncepcji termin ten wywodzi się z języków semickich. „Europe” oznaczać miałyby w tym kontekście kierunek geograficzny – zachód.

Wskazywałyby to na traktowanie przestrzeni leżących na zachód od ludów semickich zamieszkujących tereny azjatyckie. Jest też hipoteza odnosząca się do wyobrażeń mitycznych (greckich), odwołujących się do opowieści o fenickim władcy i jego córce *Europie*, która została porwana przez boga Zeusa, pojawiającego się w postaci białego byka, i zanieśiona na Kretę; czy też dziejopis grecki Herodot używał terminu Europa na określenie przestrzeni leżących na północ od Grecji, niemających związków z Azją i Afryką.

Przypomina się, że w powstawaniu i rozwoju kultury europejskiej szczególna rola przypadła Śródziemnomorzu, zwłaszcza jego wschodniej części, związanej z indoeuropejskimi ludami Grekami. Kulturę grecką zalicza się najczęściej do wnoszącej nowe jakościowo, nowatorskie elementy do rozwoju europejskiego. Powstanie i rozwój kultury dokonywał się w wyniku kształtowania się autonomicznego systemu wartości.

Wpływy zewnętrzne (zwłaszcza wschodnie) zostały z czasem przetworzone zgodnie z autonomicznymi wartościami kultury greckiej. Charakterystycznym rysem rozwoju kultury greckiej było jej rozproszenie się poza granice, wyznaczone przez Półwysep Grecki. Jednym ze szczególnie istotnych elementów odnoszących się do antycznego świata greckiego było pojawienie się filozofii.

Z powstaniem i rozwojem filozofii wiąże się szczególnie istotny moment w historii nie tylko świata greckiego, ale nowego stosunku człowieka do otaczającej go rzeczywistości. Z filozofią wiążą się początki rozwoju europejskiej nauki. Następuje bowiem odejście od dotychczas występującego podejścia opartego na wyobrazeniach typu mitycznego, określającego stosunek do natury i samego człowieka. Powstanie filozofii doprowadziło do zasadniczej zmiany w postrzeganiu rzeczywistości oraz stosunku do niej. Rozwój kultury intelektualnej zaznaczył się w starożytnej Grecji tworzeniem szkół filozoficznych, które spełniały ważną funkcję w upowszechnianiu ówczesnej wiedzy.

Przypomina się, że tworząca się w starożytności kultura rzymska była uboższa od cywilizacji greckiej. Ale w znaczeniu politycznym osiągnęła zdecydowaną przewagę, pozwalającą państwu na podjęcie ekspansji w basenie Morza Śródziemnego i stopniowo uzyskania dominującej pozycji w tym regionie. Rzym nie zanegował greckiego pierwiastka duchowego, przeciwnie w dużym stopniu zasymilował go, a całe pokolenie Rzymian kształciły się na greckiej mądrości (s. 52). Można spotkać się z opinią, że kultura antycznej Grecji była wysublimowana, głęboka w swym wymiarze duchowym, w przejawach poczucia hierarchii ładu, podczas gdy kultura rzymska nosiła bardziej zewnętrzny, praktyczny wymiar, imitowała jedynie wzorce greckie.

Podkreśla się, że współczesna kultura europejska nie jest możliwa do zrozumienia bez odwołania się do jej antycznych wzorów. Są one nadal obecne w poszczególnych sferach życia zbiorowego, wpływają na procesy kulturotwórcze, znajdując także odzwierciedlenie w formach życia społecznego.

Prezentując cywilizację wieków średnich wyodrębniono również pięć zagadnień, tj.: 1. upa-

dek Rzymu – noc cywilizacyjna Europy; 2. wielka schizma – jej skutki w sferze cywilizacji europejskiej; 3. Islam i judaizm w średniowiecznej Europie; 4. średniowieczna sztuka; 5. znaczenie średniowiecza dla cywilizacji europejskiej.

Przypomina się, że upadek Rzymu oznaczał definitywny, w znaczeniu polityczno-społecznym, koniec świata antycznego. Najazdy barbarzyńców dokonywały w dziedzinie życia duchowego daleko idącego spustoszenia (s. 69). W procesie akulturacji istotną rolę spełniały zakony. Przebiegał on w sposób powolny. Zwracając uwagę na przejawy życia kulturowego w średniowieczu nie można traktować tego okresu jako zacofania czy nietwórczości (s. 93).

Charakteryzując epokę nowożytną wyodrębniono również pięć zagadnień, tj.: 1. kształtowanie się nowego stosunku do świata. Humanizm. Kultura podmiotowa; 2. znaczenie Reformacji dla cywilizacji europejskiej; 3. rewolucja przemysłowa jako przejaw nowożytnej cywilizacji europejskiej; 4. przemiany polityczne; 5. modernizm europejski.

Przywołuje się nazwiska wielu myślicieli, którzy podejmowali próby nowego definiowania otaczającego ich świata oraz refleksyjnej oceny upływającego czasu. Zauważali, że wyobrażenia o świecie wynikały z fragmentarycznej wiedzy, m.in. świadczyły o tym zachowane prace kartografów (s. 101). W istotnym stopniu o nowym myśleniu decydowały odkrycia geograficzne. One też przyczyniły się do przemian religijnych, co urzeczywistniano w formie reformacji oraz rewolucji przemysłowej. W XIX w. ujawnił się wzrost świadomości narodowej, co prowadziło do tworzenia się nowych podmiotów życia politycznego oraz rywalizacji między nimi, która doprowadziła do wybuchu wojny światowej, a następnie II wojny światowej (1939–1945). Wojny ujawniły wielkie zagrożenie dla ludzkiej egzystencji. Doświadczenie wojen doprowadziło do refleksji nad koncepcją cywilizacji europejskiej (s. 123).

W prezentacji zagadnienia cywilizacja europejska wobec wyzwań przyszłości wyodrębniono kwestie: 1. aktualny stan cywilizacji europejskiej; 2. postmodernizm – uwarunkowania kulturowo-społeczne; 3. postmodernizm – nowy wymiar cywilizacji europejskiej?; 4. przyszłość cywilizacji europejskiej.

W prezentacji problemu przywołuje się opinie wielu myślicieli na temat tożsamości europejskiej oraz wizji dalszego rozwoju życia kulturowo-cywilizacyjnego. Wskazuje się na różnorodność definiowania współczesnego świata, a w tym na posługiwanie się różnymi kategoriami charakteryzującymi współczesną rzeczywistość europejską.

Prezentując zjawiska modernistyczne i postmodernistyczne zauważa się, że współczesna kultura bazuje na zwiększającej się nieustannie roli elektronicznych środków przekazu, przede wszystkim Internetu. Wirtualność wypiera realność. Podmiot dąży do utożsamiania się z przedmiotem, powodując utratę racjonalności (s. 150).

Wskazuje się, że człowiek w rozumieniu postmodernistycznym powinien oderwać się całkowicie od wszelkich uwarunkowań z przeszłości. Stąd też odrzucenie historii, ale także tych struktur, które wiążą się z tradycją – wartości, organizacji życia społecznego – postrzeganych jako przejaw przemocy, hierarchii społecznych (postulat egolitaryzmu), rodziny, organizacji typu eklezjalnego.

W charakterystyce tej zauważa się, że poważnym problemem staje się masowy napływ do Europy ludności pozaeuropejskiej. Stwarza to jakościowo nową sytuację nie tylko w skali gospodarczo-społecznej, ale także kulturowej. Pojawiają się opinie oraz obawy, że może dojść do sytuacji, w której grupy imigrantów dominują z czasem Europę. Wynika to m.in. ze słabnącego przyrostu naturalnego Europejczyków. Z czasem może więc dojść do sytuacji, w której ludność napływowa stanie się w sensie ilościowym dominująca.

Zauważa się, że obecny stan cywilizacji europejskiej wyraźnie wskazuje na dwa przeciwstawne jej kierunki rozwojowe. Jeden z nich odwołuje się do przeszłości, wspierając się na dążeniu do zachowania podstawowych wartości, które są naturalną spuścizną wywodzącą się z minionych epok rozwojowych – antyku, średniowiecza, nowożytności. Drugi zaś, ukierunkowany jest na dążenie do systematycznej eliminacji właśnie owej tradycji i wspieraniu się na tym, co związane jest z aktualnym studium cywilizacyjnym. W obu przypadkach można dostrzec pojawienie się tendencji skrajnych, radykalno-konserwatywnych oraz ekstremalno-

-destrukcyjnych. Podkreśla się to, że cywilizacja europejska znajduje się w sytuacji kryzysowej nie oznacza, że musi być ona skazana na upadek, na ostateczny i bezwarunkowy rozpad. Podstawa obecnego kryzysu dotyczy przede wszystkim sfery aksjologicznej (s. 158).

Lektura prezentowanej książki pozwala stwierdzić, że: 1. tożsamość cywilizacji europejskiej wyznaczają różnorodne znaki postaw, zachowań, wartości tworzące się w długim procesie dziejowym, tworzące synkretyczną jakość kulturową (jedność w różnorodności); 2. istotną wartość kulturową stanowi instytucjonalizacja życia społeczno-politycznego generowana na miarę zmieniającej się rzeczywistości cywilizacyjnej; 3. szczególnymi znakami cywilizacji europejskiej są: orientacja na doraźność życia kulturowego, na eksperyment i zmienność ról społeczno-politycznych, osvajanie i dostosowywanie zewnętrznych znaków życia kulturowego do swych potrzeb, otwartość na poznawanie różnorodności kultur, subkultur, tolerancja dla różnorodności życia kulturowego; 4. w dziedzinie kulturowo-cywilizacyjnym szczególnie nośne są korzenie antyczne, osadzone w greckich wartościach: prawdy, dobra, piękna, rzymskich: wysokiej instytucjonalizacji, prawa, kompromisów oraz na znakach życia religijnego (zwłaszcza chrześcijaństwa); 5. w intelektualnym oglądzie rzeczywistości ujawnia się przedkładanie refleksji, abstrakcji, teorii nad praktycznym.

Książka zasługuje na uwagę szerokiego kręgu czytelników, a w tym studentów edukacji humanistycznej.

Andrzej Chodubski

Polska – Europa – Świat. Prace politologiczne i historyczne. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Edwardowi Olszewskiemu z okazji 70. rocznicy urodzin, red. Maria Marczevska-Rytko i Stefan Stępień, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, ss. 1011.

W naukowym rozpoznawaniu świata ważne wyzwania zawierają się w objaśnianiu zjawisk i procesów życia kulturowo-cywilizacyjnego. Istotne jest definiowanie przestrzeni humani-